

ΤΟ ΓΕΝΙ ΤΖΑΜΙ ΣΤΗΝ ΕΔΕΣΣΑ
ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ
ΤΟΥ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ
ΤΟΥ*

Prof. Dr. Mohamed Hamza Ismaail El haddad Prof. Dr. Ahmed Mahmoud Ameen

Fatma Elzahraa Ahmed Mahmoud Morsy Khalil

ملخص.

الجامع الجديد في إديسا دراسة تحليلية مقارنة للتخطيط المعماري وأصوله*

يهدف البحث إلي دراسة مدينة إديسا في اليونان أثناء الفترة العثمانية من حيث موقعها الجغرافي وأسمائها والتقسيم الإداري لها أثناء الفترة العثمانية، ثم تضمن وصف الرحالة التركي إيفليا جلبي لمدينة إديسا وقلاعها وسهولها وعدد منازلها وشلالاتها وأنهارها وأحيائها ومساجدها وكنائسها ومدارسها وأسواقها وحماماتها ومؤسستها الخيرية، وطرق الترفيه ووديانها وأشجار الفواكهة والخضرة ولغة سكانها. وأفرد البحث دراسة الجامع الجديد في إديسا من حيث الموقع وتاريخ الإنشاء الصحيح والدقيق للجامع ومنشئ الجامع كما ذكر في وثيقة الوقف الخاصة بالجامع، وعمارة الجامع. ويتبع ذلك دراسة تحليلية مقارنة للتخطيط المعماري وأصوله. وينتهي البحث بخاتمة تعرض لأهم ما فيه ونتائج البحث تعقبها الحواشي ثم عرض الأشكال واللوحات.

الكلمات الدالة:

إديسا، فودينا، العمارة الإسلامية، الرحالة التركي إيفليا جلبي، الجامع الجديد (يني جامع) في إديسا

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η έρευνα αποσκοπεί στην ιστορική μελέτη της πόλης της Έδεσσας κατά την οθωμανική περίοδο, εξετάζοντας τη γεωγραφική της θέση, τις ονομασίες της, και τη διοικητική της διαίρεση. Οι αναλυτικές περιγραφές του διάσημου Τούρκου περιηγητή Evliye Şalabi είναι εξόχως σημαντικές. Οι αναφορές του περιλαμβάνουν το κάστρο της, την πεδιάδα, τις κοιλάδες, τα δέντρα, τα φρούτα και τα ζώα της, τους καταρράκτες, τα νερά και τα ποτάμια της, τις γειτονιές και τον αριθμό των σπιτιών, τα τζαμιά, τις εκκλησίες, τα σχολεία, τις αγορές, το

λουτρό, το φιλανθρωπικό ίδρυμα, αλλά και τους τρόπους διασκέδασης των ανθρώπων, ενώ δίνει χρήσιμα στοιχεία για τη γλώσσα των κατοίκων της, και τα ονόματα των οθωμανικών τζαμιών. Κατά την έρευνα εξετάζονται ιστορικά στοιχεία του Γενί Τζαμιού της Έδεσσας, καθώς και ο Καθορισμός της ακριβούς ημερομηνίας ίδρυσης και του ιδρυτή του τζαμιού, με πληροφορίες από το βακούφι του τζαμιού. και γίνεται μία συγκριτική ανάλυση του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού του τζαμιού και της προέλευσής του. Στο τέλος παρατίθενται σημαντικά αποτελέσματα, χάρτες, σχέδια, εικόνες και βιβλιογραφία.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ

Έδεσσα, Βοδενά, Ισλαμική αρχιτεκτονική, Evliye Şalabi, Γενί Τζαμί στην Έδεσσα.

ABSTRACT

The subject of this paper aims to study the city of Edessa in Greece in terms of its geographical location, its names, and its administrative division during the Ottoman period. The celebrated Turkish traveler Evliye Şalabi described the city of Edessa referring to its castle, the plain, the number of houses, the waterfalls, the waters and the rivers, the neighbourhoods, its mosques, and its churches, the schools, the markets, the bath, the valleys, the trees, the fruits, the animals, and informs us of the language of its inhabitants, and the names of the Ottoman mosques in Edessa. The paper examines historical issues of the Yeni Mosque (New Mosque) in Edessa in terms of its location, the correct and accurate date of the mosque, and the mosque's founder, based on what was mentioned in the mosque document. The paper also aims to study the architectural planning and origins of the mosque through a comparative analysis. The paper ends with a conclusion that presents the most important results, maps, plans, and bibliography.

KEYWORDS

Edessa, Vodina, Islamic Architecture, the Turkish traveler Evliye Şalabi, Yeni Mosque (New Mosque) in Edessa.

1. ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η Έδεσσα αποτελεί αντιπροσωπευτικό παράδειγμα πόλης της νοτιοανατολικής Ευρώπης (Βαλκάνια), και των νησιών του Αιγαίου και της Μεσογείου, που υπάγονταν στην κυριαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για μια περίοδο άνω των πεντέμισι αιώνων. Οι οθωμανικές κατακτήσεις είχαν κύριο στόχο την

επιβίωση, καθώς έδωσαν τη μέγιστη σημασία στο ζήτημα της στέγασης, της ανοικοδόμησης και της άνθησης. Σε αυτά τα τρία στοιχεία θεμελιώθηκε μάλιστα και η οθωμανική πολιτική κυριαρχία. Το μεγαλύτερο βάρος για την εφαρμογή αυτής της πολιτικής έπεσε στους ώμους της κατασκευής και της οικοδόμησης. Ο σκοπός των Οθωμανών ως κατακτητές ήταν η στέγαση, η ανοικοδόμηση και η άνθηση ήταν εμφανής από τα πρώτα χρόνια της κυριαρχίας τους στην περιοχή των Βαλκανίων.

Τα τζαμιά αποτελούν βασικό χαρακτηριστικό στοιχείο του οθωμανικού πολιτισμού και είναι φυσικό, ως αποτέλεσμα αυτής της μακράς περιόδου, οι πόλεις που κατακτήθηκαν να περιέχουν πολλά και ποικίλα οθωμανικά μνημεία.

Αυτή εξάλλου είναι και η σημασία αυτής της μελέτης, επιδιώκοντας να ρίξει φως στην οθωμανική περίοδο της πόλης της Έδεσσας, τόσο από τις ιστορικές περιγραφές του Τούρκου περιηγητή Evliye Şalabi, όσο και από τα στοιχεία της έρευνας για το Γενί Τζαμί, ιστορικά και χωροταξικά, και με μία συγκριτική ανάλυση του αρχιτεκτονικού του σχεδιασμού και της προέλευσής του.

2. Η θέση της Έδεσσας και τα ονόματα της

Η Έδεσσα είναι πόλη της Κεντρικής Μακεδονίας της Ελλάδας, πρωτεύουσα της ομώνυμης επαρχίας και του Νομού Πέλλας¹ (Σχέδιο 1).

Η Έδεσσα στην ιστορία της είναι γνωστή με τρία ονόματα: Έδεσσα, Αιγαί, και Βοδενά. Και, όπως είναι γνωστό, τα τρία αυτά ονόματα ως προς τη σημασία τους έχουν σχέση με το νερό και σημαίνουν το ίδιο πράγμα, δηλαδή πόλη με τα νερά².

3. Διοικητική διαίρεση στα χρόνια της Τουρκοκρατίας³

Η Έδεσσα (Βοδενά) στα χρόνια της Τουρκοκρατίας ήταν καζάς (καζάς Βοδενών) και κατά τη διαίρεση του έτους 1883 υπάχθηκε στο σαντζάκι της Θεσσαλονίκης και στο βιλαέτι (εγιαλέτι) της Θεσσαλονίκης.

Ο Τούρκος περιηγητής Εβλιγιά Τσελεμπή (1611- 1681), περνώντας από την Έδεσσα την Άνοιξη του 1668 αναφέρει για αυτήν ότι «είναι καζάς που υπάγεται στο σαντζάκι της Θεσσαλονίκης, του εγιαλετίου της Ρούμελης... Ο ναχιγές της έχει [] χωριά...» (Σχέδιο 2).

4. Η κατάληψη της Έδεσσας από τους Τούρκους

Ο Τούρκος περιηγητής Εβλιγιά Τσελεμπή (1611- 1681), περνώντας από την Έδεσσα το Μάρτη του 1668, αναφέρει ότι την πόλη την κατέλαβε βίαια, δηλαδή

μετά από αντίσταση των κατοίκων της, ο Τούρκος Γαζή (Κατακτητής) Εβρενός Μπέης⁴ χωρίς όμως να δίνει συγκεκριμένη χρονολογία της κατάληψης. Δίνει όμως μία έμμεση πληροφορία, όταν περιγράφοντας τη Βέροια⁵ αναφέρει, ότι και οι δύο αυτές γειτονικές πόλεις (Έδεσσα και Βέροια) έπεσαν στα χέρια των Τούρκων, αφήνοντας να εννοηθεί ότι η κατάληψη της Έδεσσας και της Βέροιας έγιναν συγχρόνως. Για τη Βέροια μάλιστα, γράφει ο Εβλιγιά Τσελεμπί, ότι ο Γαζή Εβρενός Μπέης με τους στρατιωτικούς του την κατέλαβε το τουρκικό έτος 774 Εγίρας, που συμπίπτει με το χριστιανικό έτος 1372- 1373.

Επομένως σύμφωνα με τις πληροφορίες αυτές του Εβλιγιά Τσελεμπί και η Έδεσσα, όπως και η Βέροια, πρέπει να έπεσε στα χέρια των Τούρκων⁶ το τουρκικό έτος 774, δηλαδή στα έτη 1372- 1373 (Σχέδιο 3).

5. Η περιγραφή του Τούρκου περιηγητή Εβλιγιά Τσελεμπί για την πόλη της Έδεσσας στα τέλη του 17ου αι. Άνοιξη του έτους 1668

Ο Εβλιγιά Τσελεμπί περιγράφει αναλυτικά την πόλη της Έδεσσας. Πρώτα αναφέρει ότι το κάστρο της, στην άκρη ενός απόκρημνου βράχου, ήταν, ένα κάστρο δυσπρόσιτο και δυνατό, που μετά την κατάκτησή του οι Τούρκοι το γκρέμισαν, αλλά οι πύργοι του φαίνονται ακόμα καθαρά εδώ κι εκεί. Η πόλη, συνεχίζει την περιγραφή του ο Εβλιγιά Τσελεμπί, βρίσκεται πάνω στην άκρη αυτού του βράχου σε μια εκτεταμένη πεδιάδα με αμπέλια, κήπους και αναρίθμητες πηγές ζωογόνου τρεχούμενου νερού.

Σε άλλη αναφορά του λέει ότι στην Έδεσσα 1060 σπίτια, που ευημερούν και τη στολίζουν σκεπασμένα από πάνω ως κάτω με κόκκινα κεραμίδια στο χρώμα του ρουμπινιού. Τα σπίτια αυτά είναι δίπατα, χτισμένα με πέτρα. Αναφέρει επίσης ότι στην πόλη υπάρχουν συνολικά εβδομήντα νερόμυλοι για λεπτό αλεύρι, με εξαιρετικά άφθονο νερό. Επίσης, μέσα σε όλα τα σπίτια υπάρχουν εκατοντάδες μικροί μύλοι, γιατί σε κάθε σπίτι υπάρχουν μία ή δύο αποχετεύσεις.

Σε δέκα σημεία μέσα στην πόλη, περιγράφει, πέφτουν νερά από ψηλά, ύψους τριών μινιάρδων, από βράχους που φτάνουν ως την άκρη του ουρανού, σχηματίζοντας τους καταρράκτες. Όλα αυτά τα νερά μετά χύνονται στον ποταμό Βαρδάρη. Κοντά στους καταρράκτες υπάρχουν μύλοι, αμπέλια και κήποι.

Στην Έδεσσα υπάρχουν συνολικά δώδεκα συνοικίες, από τις οποίες εννέα μουσουλμανικές και τρεις χριστιανικές. Στις μουσουλμανικές συνοικίες υπάρχουν εννέα τζαμιά, που είναι: 1. Το τζαμί του σουλτάνου Χαν, ή Τζαμί του Χουνκιάρ, 2. Το Τζαμί του Χοσρέβ Εφέντη, 3. Το Τζαμί του Νουρεντίν Εφέντη, 4. Το Νέο

(YENI) Τζαμί, 5. Το Τζαμί του Χασάν Αγά, 6. Το Τζαμί της συνοικίας του Τεκέ, 7. Το Τζαμί της Πέρα Άκρης, 8. Το Τζαμί της συνοικίας Γινέ, και 9. Το Τζαμί του Ζαφέρ Αγά.

Εκτός απ' αυτά τα μεγάλα τζαμιά υπάρχουν και άλλα έντεκα μικρά συνοικιακά τεμένη. Στην Έδεσσα υπάρχουν ακόμα επτά εκκλησίες, ένας μεντρεσές ιεροσπουδαστών και τέσσερα σχολεία αριστοκρατών και ορθόδοξες εκκλησίες, όπου τα παιδιά των τούρκων της Έδεσσας διδάσκονται τα γράμματα της εποχής. Ακόμα, στην τουρκική συνοικία του Τέκε υπάρχουν δύο τεκέδες δερβίσηδων. Υπάρχει ένα λουτρό, όπου το νερό είναι άφθονο. Επιπλέον, υπάρχουν δέκα μικρά και μεγάλα χάνια για ξένους, που σκεπάζονται όλα με κεραμίδια. Ακόμα υπάρχει πτωχοκομείο με άφθονα αγαθά για όλους τους φτωχούς μουσουλμάνους και τους χριστιανούς. Το φτωχοκομείο αυτό, που είναι, όπως αναφέρει ο Εβλιγιά Τσελεμπή, ένα περίεργο, μεγάλο φιλανθρωπικό ίδρυμα, το είχε ιδρύσει ο αείμνηστος Χοσρέβ Εφέντη, που ίδρυσε κι ένα τζαμί στην Έδεσσα, που πήρε το όνομά του.

Στην αγορά της Έδεσσας υπάρχουν τριακόσια μικρά καταστήματα τεχνιτών, όπου οι κάτοικοί της εργάζονται καθημερινά, για να κερδίσουν τη ζωή τους⁷ (Εικόνα 1,2).

6. Γενί Τζαμί στην Έδεσσα

6.1. Γενικά στοιχεία και ιστορική τεκμηρίωση

Το Γενί Τζαμί στην πόλη της Έδεσσας βρισκόταν εντός των ορίων της οθωμανικής συνοικίας. Είναι κτισμένο στο ΝΔ τμήμα της πόλης, σε οικοδομικό τετράγωνο με άλλα κτίσματα, που ορίζεται από τις οδούς Στρατού, Λυκούργου, Αβέρωφ και Ρήγα Φεραίου. Βρίσκεται σε άμεση γειτνίαση με κτήριο εκπαίδευσης στα ανατολικά του και νησίδα πρασίνου (πλατεία Μουσείου)⁸.

Σύμφωνα με όσα αναφέρονται στο [έγγραφο] βακούφι⁹ του Τζαμιού, αυτό (το τζαμί) ξαναχτίστηκε από τον Drazi Zadeh Mohamed Agha Ibn Hussein Agha Ibn Uwais Turmanli¹⁰ το έτος 7 του Rabi' al- Akhir 1319 Εγίρας / 22 Ιουλίου 1901 – 13 του Μοχαρέμ 1320 Εγίρας / 21 Απριλίου 1902.

6.2. Περιγραφή κτηρίου

Πρόκειται για μονόχωρο θολωτό κτίσμα που αποτελείται από τον κυρίως χώρο προσευχής, προστώο και μιναρέ. Το κυρίως κτήριο – χώρος προσευχής – έχει εξωτερικές διαστάσεις 14,80x14,90μ. Στη Δ. Γωνία του κτηρίου, ο μιναρές

διαμορφώνεται ως ορθογώνια προεξοχή, διαστάσεων 2,08x3,05μ. έχει ύψος 29μ. ο οποίος σώζεται ακέραιος και η είσοδος του γίνεται από το εσωτερικό του χώρου προσευχής. Στη ΒΔ (κύρια όψη) σώζονται κιονοστήριχο προστώο, πλάτους 4,67μ. Ο χώρος προσευχής στεγάζεται με θόλο, διαμέτρου 11,90μ. σε ύψος περίπου 14,90μ. από τη διαμορφωμένη σημερινή εσωτερική στάθμη (Σχέδιο 4) (Εικόνα 3-9).

7- Ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός και προέλευση του για το Γενί Τζαμί στην Έδεσσα

7.1 – Ο ρυθμός τζαμιού με θόλο¹¹

Θεωρείται ο παλαιότερος των οθωμανικών τζαμιών και ήταν γνωστός ως ο πρώτος ρυθμός της Προύσας ή το τζαμί με μονό τρούλο. Ο ρυθμός αυτός αποτελείται από έναν τετράγωνο χώρο, ο οποίος διαφέρει από τζαμί σε τζαμί με το μιχράμπ να κείται κατά μήκος του νοτιοανατολικού τοίχου. Ο τετράγωνος χώρος καλύπτεται από θόλο και βασίζεται σε μια μεταβατική ζώνη μισών θόλων, σφαιρικών τριγώνων, τουρκικών τριγώνων ή μουκαρνάσατ. Μερικές φορές ο θόλος αντικαθίσταται από δίρριχτη ή οχταγωνική στέγη, και προστίθενται μαρμάρινοι ή ξύλινοι άμβωνες. Τα περισσότερα από αυτά τα τζαμιά έχουν στην είσοδο ένα εξωτερικό προστώο αψιδωτό ή καλυμμένο με θόλους. Σε μερικές περιπτώσεις έχει επίπεδη ξύλινη στέγη. Άλλα τζαμιά περιλαμβάνουν δύο μιναρέδες. Το Γενί Τζαμί στην Έδεσσα ανήκει στον πρώτο τύπο του ρυθμού με θόλο.

7.2 . Ο πρώτος τύπος

Αντιπροσωπεύει τον απλό ρυθμό τζαμιού με θόλο, που αποτελείται από έναν τετράγωνο ή ορθογώνιο χώρο, που συχνά καλύπτεται από θόλο ή μερικές φορές δίρριχτη ή οχταγωνική στέγη. Σε μερικά τζαμιά διαπιστώνεται η ύπαρξη προστώου, ενώ σε άλλα όχι.

Όταν καθιερώθηκε αυτός ο σχεδιασμός, δεν ήταν νέος στην ισλαμική αρχιτεκτονική, όπως ήταν γνωστός και κοινός πολλούς αιώνες πριν από την ισλαμική εποχή, ειδικά στο σχεδιασμό ορισμένων τμημάτων πολιτικών κτιρίων, ιδιαίτερα τα παλάτια, καθώς ταφικών κτιρίων όπως νεκροταφεία, στο εσωτερικό νεκροταφείο του Al- Baghawat στην Dakhla στο New valley στην Αίγυπτο. Αυτός ο σχεδιασμός διατηρήθηκε σε όλη την ισλαμική εποχή.

Τα παλαιότερα σωζόμενα παραδείγματα με αυτόν τον σχεδιασμό χρονολογούνται στον 8^ο και 9^ο αιώνα, όπως για παράδειγμα το τζαμί του Yazdi- Kasht, το τζαμί

του Abraquh, το τζαμί του Perun στην Περσία και το τζαμί του Haidariyah στο Qazvin. Αυτός ο σχεδιασμός ήταν ευρέως διαδεδομένος στην ισλαμική αρχιτεκτονική από τα τέλη του 11^{ου} αιώνα έως το πρώτο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα¹².

Μεταξύ των υπόλοιπων παραδειγμάτων που χρονολογούνται από την εποχή των Σελτζούκων της Ανατολίας¹³, περιλαμβάνονται: το Τας Τζαμί στο Ικόνιο (το έτος 612 Εγίρας, έτος 1215), το Μπεσάρα Μπέη Τζαμί (το έτος 613 Εγίρας, έτος 1216), το Ερντεμσάχ Τζαμί (το έτος 617 Εγίρας, έτος 1220), και το Sircali Τζαμί στο Ικόνιο (δεύτερο μισό 13^{ου} αιώνα)¹⁴.

[το απλό ρυθμός τους ρυθμούς τζαμιού] με θόλο εμφανίστηκε στα οθωμανικά τζαμιά στην Τουρκία, τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα των οποίων είναι: το Κασίμ πασά Τζαμί στην Αδριανούπολη (το έτος 883 Εγίρας, έτος 1478), το Φιρούζ αγά Τζαμί στην Κωνσταντινούπολη (το έτος 896 Εγίρας, έτος 1490), και το Μπαχράμ πασά Τζαμί στο Ντιγιαρμπάκ (το έτος 972- 980 Εγίρας, έτος 1564-1572)¹⁵.

Από τα παραδείγματα [του απλού ρυθμού τους ρυθμούς τζαμιού] με θόλο στη Βουλγαρία είναι το Φατίχ Τζαμί στο Κιουστεντλί (πριν το έτος 868 Εγίρας, έτος 1464), το Banya Τζαμί στη Σόφια (το έτος 974 Εγίρας, έτος 1566), και το Αχμέντ Μπέη Τζαμί στο Κιουστεντλί (το έτος 982- 984 Εγίρας, έτος 1575- 1577)¹⁶.

Από τα παραδείγματα [του απλού ρυθμού τους ρυθμούς τζαμιού] με θόλο στην Ουγγαρία είναι το Γαζή Κασίμ πάσα Τζαμί στο Pecs (το έτος 950- 972 Εγίρας, έτος 1543- 1564), το Αλή πασά Τζαμί στο Szigetvar (το έτος 997- 998 Εγίρας, έτος 1588- 1589), και το Malkoch Μπέη Τζαμί στο Siklos (πριν το έτος 973 Εγίρας, έτος 1565)¹⁷.

Από τα παραδείγματα του [απλού ρυθμού τους ρυθμούς τζαμιού] με θόλο στην Αλβανία είναι το Kirshanlu Τζαμί στο Μπεράτ (το έτος 896- 916 Εγίρας, έτος 1490- 1510), το Ilyas Μπέη στην Κορυτσά (μετά το έτος 901 Εγίρας, έτος 1495), και το Χασάν Βαλή Ζάντε Τζαμί στο Ελμπασάν (το έτος 1017 Εγίρας, έτος 1608)¹⁸.

Στην Ινδία Υπάρχουν πολλά παραδείγματα, μερικά από αυτά είναι το Khizr khan Τζαμί στη γειτονιά Nizameldin στο Δελχί (το έτος 721 Εγίρας, έτος 1321), το Gopol Τζαμί (το έτος 865 Εγίρας, έτος 1460), το Chamkati Τζαμί (το έτος 883 Εγίρας, έτος 1478), και το Galdi Τζαμί (το έτος 925 Εγίρας, έτος 1519)¹⁹.

8. Συμπεράσματα και αποτελέσματα έρευνας

Υπό το πρίσμα των παραπάνω, είναι σαφές ότι οι πόλεις των Βαλκανίων γενικά και της Ελλάδας ειδικότερα – παρά όλες τις προσπάθειες διαγραφής της ιστορίας αυτής της περιοχής στο πέρασμα των αιώνων – διατηρούν ακόμη πολλά κτίρια και αρχαιολογικά στοιχεία που δείχνουν την ισλαμική παρουσία, την οθωμανική περίοδο. Αυτά τα κτίρια και τα αρχαιολογικά στοιχεία απαιτούν περαιτέρω έρευνα και μελέτη. Τα σημαντικότερα αποτελέσματα της έρευνας είναι:

- Αναφορά και περιγραφή της πόλης της Έδεσσας βάσει της γεωγραφικής της θέσης, των ονομασιών της, της εποχής, και της διοικητικής της διαίρεσης κατά την οθωμανική περίοδο. Σημαντικές πληροφορίες αντλούνται από τις πλούσιες αναφορές του Τούρκου περιηγητή Evliye Şalabi και το υλικό του με τρεις χάρτες και δύο φωτογραφίες της πόλης της οθωμανικής περιόδου.
- Μελέτη του Γενί Τζαμιού στην Έδεσσα
 - Ιστορικά. Καθορισμός της ακριβούς ημερομηνίας ίδρυσης και του ιδρυτή του τζαμιού, με πληροφορίες από το βακούφι του τζαμιού.
 - Αρχιτεκτονικά. Συγκριτική ανάλυση του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού και της προέλευσής του, με αντίστοιχα στην Αίγυπτο, την Τουρκία, τη Βουλγαρία, την Ουγγαρία, την Αλβανία και την Ινδία.
 - Αρχαιολογικά. Δημοσίευση σχεδίου του τζαμιού από δημόσιο έγγραφο και πρωτότυπες φωτογραφίες του τζαμιού εσωτερικά και εξωτερικά.

Βιβλιογραφία

* يعد هذا البحث جزءًا من رسالتي للحصول علي درجة الماجستير في الآثار الإسلامية من

قسم الآثار الإسلامية بكلية الآثار جامعة القاهرة وموضوعها " المساجد العثمانية في اليونان خلال القرن التاسع عشر وأوائل القرن العشرين الميلادي – دراسة أثرية معمارية " وتحت إشراف أ.د. محمد حمزة إسماعيل الحداد و أ.د. أحمد محمود أمين.

* Αυτή η έρευνα αποτελεί μέρος της διατριβής μου για την απόκτηση μεταπτυχιακού διπλώματος στις Ισλαμικές Αρχαιότητες από το Τμήμα Ισλαμικής Αρχαιολογίας της Αρχαιολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου του Καΐρου. Το θέμα της διατριβής μου είναι «Οθωμανικά τζαμιά στην Ελλάδα κατά τον δέκατο ένατο και τις αρχές του εικοστού αιώνα μ.Χ. μια αρχαιολογική-αρχιτεκτονική μελέτη». Επιβλεποντες καθηγητές Prof. Dr. Mohamed Hamza El haddad και Prof. Dr. Ahmed Mahmoud Ameen.

1. Σταλίδης Κωνσταντίνος Γ., *Η Έδεσσα κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, 14ος αι.-1912*, Έκδοση Έδεσσα 1988, σελ 9-12.

1. Κονσταντίνος Σταλίδης, *Ιζνίσα أثناء الحكم التركي، القرن 14- 1912*، طباعة إزيسا 1988، ص.ص 9-12.

1. Δήμος Έδεσσας, Έδεσσα, *η Πόλη των Νερών, Εκδόσεις Καστανιώτη*, σελ 7-9, 19-23.

1. بلدية إزيسا، إزيسا، مدينة المياه، طباعة كاستانيوتيس، ص.ص 7-9، 19-23.

1. Χρυσοστόμου Αναστασία, Χρυσοστόμου Παύλος, Πρακτικά Γ' Πανελλήνιου Επιστημονικού Συμποσίου 11-12 Δεκεμβρίου 2010, *Η Έδεσσα και η περιοχή της Ιστορία και πολιτισμός*, Έδεσσα 2014, σελ 289.

1. Χρυσοστόμου Αναστασία, Χρυσοστόμου Παύλος, *Χρυσοστόμου Βαφλός, وقائع الندوة العلمية اليونانية الثالثة 11-12 ديسمبر 2010*, إزيسا ومنطقتها التاريخ والثقافة، إزيسا 2014، ص 289.

1. Χρυσοστόμου Αναστασία, *Το Βαρόσι της Έδεσσας Από την αρχαία ακρόπολη στην παραδοσιακή γειτονιά.*

1. Χρυσοστόμου Αναστασία, *Χρυσοστόμου Παύλος, Χρυσοστόμου Βαφλός, وقائع الندوة العلمية اليونانية الثالثة 11-12 ديسمبر 2010*, إزيسا ومنطقتها التاريخ والثقافة، إزيسا 2014، ص 289.

1. Λέσχη Σιδηροδρομικών Κεντροδυτικής Μακεδονίας, *100 Χρόνια σιδηροδρομική σύνδεση Θεσσαλονίκη – Έδεσσα – Μοναστήρι, 80 Χρόνια Ελεύθερη Έδεσσα*, Έκδοση Δήμος Έδεσσας 1992.

1. نادي السكك الحديدية في مقدونيا الوسطي الغربية، 100 عام من ربط السكك الحديدية بين تيسالونيكي – إزيسا – موناستيري، 80 عام من إزيسا الحرة، طباعة بلدية إزيسا 1992.

1. Φιλοπρόοδος Σύλλογος Έδεσσας «Μέγας Αλέξανδρος», Δημοτική Κοινωφελής Επιχείρηση Δήμου Έδεσσας, *Με τα μάτια των ξένων, Περιηγητές στην Έδεσσα και την Πέλλα 1328-1912*, Έκδοση: Έδεσσα 2019.

1. جمعية إزيسا الخيرية "ميغاس ألكسندروس" مؤسسة المنفعة العامة البلدية التابعة لبلدية إزيسا، من خلال عيون الأجانب والمسافرون في إزيسا وبيل 1328-1912، طباعة إزيسا 2019.

2. Σταλίδης Κωνσταντίνος Γ., *Η Έδεσσα κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, 14ος αι.-1912*, Έκδοση Έδεσσα 1988, σελ 13-28.

2. Κονσταντίνος Σταλίδης, *Ιζνίσα أثناء الحكم التركي، القرن 14- 1912*، طباعة إزيسا 1988، ص.ص 13-28.

3. Βόδεν: είναι καζάς Θεσσαλονίκης, περιλαμβάνει 1060 σπίτια, 8 τζαμιά, ένα σχολείο, 4 γραφεία, 10 χανά και 300 καταστήματα.

Αλ- Χαντάντ, Μοχάμεντ Χαμζά, *Ισλαμική Αρχιτεκτονική στην οθωμανική Ευρώπη, Τόμος 1, Καΐρου*, Έκδοση Zahraa Al- sharq, πρώτη έκδοση 2019, σελ 118.

3. فودينا: قضاء سلانيك، ويحتوي علي 1060 دارًا و 8 جوامع ومسجدًا ومدرسة و 4 مكاتب و 10 خانات ونحو 300 دكان.

الحداد، محمد حمزة، العمارة الإسلامية في أوروبا العثمانية، المجلد الأول، القاهرة، دار زهراء الشرق للنشر، الطبعة الأولى 2019 م، ص 118.

4. ο Τούρκος Γαζή (Κατακτητής) Εβρενός Μπέης: είναι ένας από τους πιο γνωστούς στρατιωτικούς ηγέτες της οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην πρώτη της φάση, και ήταν ο πρώτος ηγέτης των πρώτων κατακτήσεων στα Βαλκάνια γενικά και στη σημερινή Ελλάδα ειδικότερα. Αυτός και η οικογένειά του πιστώνονται με την ίδρυση πόλεων και πολλών οθωμανικών μνημείων στην Ελλάδα.

4. الغازي التركي (الفتاح) إفرينوس بك: هو أحد أشهر القادة العسكريين في الدولة العثمانية في مرحلتها الأولى، وهو قائد الفتوحات المبكرة في البلقان عامة واليونان الحالية خاصة، وتنسب له ولأسرته فضل إنشاء بعض المدن والعديد من الآثار العثمانية في اليونان، أنظر:

Mèlikoff << Ewrenos >>, The Encyclopedia of Islam, vol. II (Leiden 1991), 720 ; Lowry, H. W., << In the footsteps of Haci Evrenos: The ottoman Conquest of Thrace, ca. 1360-1400 >>, in : Byzantine Thrace: Evidence 2007, 43 ; reprinted as a chapter in: Lowry, The shopping in the Ottoman Balkans 1350-1550. The conquest, settlement & infrastructural development of Northern Greece, Photo by: Faruk Özbey, Istanbul. 2010, chapter 1 .

أمين، أحمد محمود، جامع محمد خليل أغا بمدينة دراما، دعوة لإنقاذ الآثار الإسلامية الباقية في اليونان، كلية الآثار – جامعة الفيوم، 2014، ص 33.

Αμίν, Αχμέντ Μαχμούντ, το τζαμί Μοχάμεντ Χαλίλ Αγά στην πόλη της Δράμας, Κάλεσμα για τη διάσωση των εναπομεινάντων ισλαμικών μνημείων στην Ελλάδα, Αρχαιολογική Σχολή - Πανεπιστήμιο Fayoum, 2014, σελ. 33.

5. Βέροια: είναι πόλη βρίσκεται στη βόρεια Ελλάδα και πρωτεύουσα της επαρχίας Ημαθίας. Απέχει 42 χιλιόμετρα από την Έδεσσα.

5. فبريا: هي مدينة تقع في شمال اليونان، وعاصمة إقليم (مقاطعة) إيماثيا، وتبعد عن إديسا بـ 42 كيلومتراً.

6. Σταλίδης Κωνσταντίνος Γ., Η Έδεσσα κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, 14ος αι.-1912, Έκδοση Έδεσσα 1988, σελ 95.

6. Κονσταντίνος Στάλιδης, Ιδιςα أثناء الحكم التركي، القرن 14- 1912، طباعة إديسا 1988، ص 95.

7. Σταλίδης Κωνσταντίνος Γ., Η Έδεσσα κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, 14ος αι.-1912, Έκδοση Έδεσσα 1988, σελ 96, 102- 103, 181- 188.

7. Κονσταντίνος Στάλιδης, Ιδιςα أثناء الحكم التركي، القرن 14- 1912، طباعة إديسا 1988، ص.ص 96, 102- 103, 181- 188.

8. Το τέμενος σήμερα, ανήκει στο Υπουργείο Πολιτισμού, κηρύχθηκε διατηρητέο το 1934 και προστέθηκε στο διαρκή κατάλογο των κηρυγμένων αρχαιολογικών χώρων και μνημείων (ΠΔ 15-10-1934 – ΦΕΚ 416/Α/30-11-1934 και ΠΔ 15-10-1937 – ΦΕΚ 428-10-1937. " Κηρύσσομεν Διατηρητέον Ιστορικών Μνημείον το εν Εδέσση Γενή τζαμί, ίνα χρησιμεύσει και ως Μουσείον της πόλεως ταύτης.

8. ينتمي الجامع اليوم إلى وزارة الثقافة، وأعلن حفظه عام 1934 وإضافته إلى القائمة الدائمة للمواقع الأثرية المعلنة (ΠΔ 15-10-1934 – ΦΕΚ 416/Α/30-11-1934 και ΠΔ 15-10-1937 – ΦΕΚ 428/Α/23-10-1937) وتم إعلان أن جامع يني في إديسا نصب تذكاري تاريخي يمكن الحفاظ عليه، ويعمل أيضاً كمتحف لهذه المدينة.

8. Λουκμα Μαρία, Τεχνολογία, Υλικά Δόμησης και Παθολογία σε Θρησκευτικά Κτήρια της Οθωμανικής Περιόδου, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Πολιτικών Μηχανικών, Τομέας Επιστήμης & Τεχνολογίας των Κατασλέρων Εργαστήριο Δομικών Υλκων, Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη 2019, σελ 116.

8. لقماء ماريبا، التكنولوجيا ومواد البناء وعلم الأمراض في المباني الدينية في العصر العثماني، جامعة أرسطو ثيسالونيكي، قسم الهندسة المدنية، قسم علوم البناء وتكنولوجيا مختبر المواد الإنشائية، أطروحة دكتوراة، ثيسالونيكي 2019، ص: 116.
8. Χρυσοστόμου Αναστασία, Χρυσοστόμου Παύλος, Πρακτικά Γ' Πανελλήνιου Επιστημονικού Συμποσίου 11-12 Δεκεμβρίου 2010, Η Έδεσσα και η περιοχή της Ιστορία και πολιτισμός, Έδεσσα 2014, σελ 261.
8. خريسوستومو أناستاسيا ، خريسوستومو بافلوس ، وقائع الندوة العلمية اليونانية الثالثة 11-12 ديسمبر 2010، إذيسا ومنطقتها التاريخ والثقافة، إذيسا 2014، ص 261.
8. Hellenic Ministry of Culture Directorate of Byzantine and post Byzantine Antiquities, Ottoman Architecture in Greece, p 304.
8. Κώστα Ι. Σιβένα, Η Έδεσσα επί Τουρκοκρατίας Λαογραφική Περιγραφή, Θεσσαλονίκη 1974, σελ 7-13.
8. كوستا سيفينا، إذيسا تحت الحكم التركي، ثيسالونيكي 1974، ص.ص 7-13
8. Σαμαράς Κλέανθης, Παλιές Ονομασίες Καϊμακτσαλάν Πέλλα Έδεσσα Γιαννιτσά, Οδοιπορικά Βραχογραφίες, Εκδότης: Ιδιωτική Έκδοση, σελ 155.
8. ساماراس كليانثيس، الأسماء القديمة كايماكتسالان بيل إذيسا جيانيتسا لوحات الرحلات الصخرية، الناشر: طبعة خاصة، ص: 155.
9. Vakfiyeler Yunanistan, Vodina 3 [VGMA, Defter nr. 578, s. 121].
- πιάστρες για να 10. Drazi Zadeh Mohamed Agha: ήταν αυτός που ξαναχτίστηκε το τζαμί και ξόδεψε 1500 εξυπηρετήσει το τζαμί, και αφαιρέθηκε από αυτό για του ιμάμη του τζαμιού.
10. درزي زاده محمد اغا: هو واقف الجامع وهو الذي أعيد بناء الجامع من جديد وأوقف مبلغ ألف وخمسمائه (1500 قرشاً) لخدمة الجامع ويخصم منهما لوظيفة الإمامة والخطابة.
- Vakfiyeler Yunanistan, Vodina 3 [VGMA, Defter nr. 578, s. 121].
11. Αλ- Χαντάντ, Μοχάμεντ Χαμζά, Έρευνα στην Ισλαμική Αρχιτεκτονική, βιβλίο πρώτο, σελ 120.
11. الحداد، محمد حمزة ، بحوث في العمارة الإسلامية، الكتاب الأول، ص: 120.
12. Αλ- Χαντάντ, Μοχάμεντ Χαμζά, *Ισλαμική Αρχιτεκτονική*, σελ 176.
12. الحداد، العمارة الإسلامية، ص: 176.
13. Cahen, C, Pre Ottoman Turkey, A general Survey of the material and spiritual Culture and history (1071-1330), London, 1968, Pp: 32:50.
- Αχμέντ Μοχάμεντ Ίσα, Κέντρο 14. Aslan Aba, Oktay, Τουρκικές τέχνες και αρχιτεκτονική, μετάφραση Ισλαμικής Έρευνας, Τεχνών και Πολιτισμού στην Κωνσταντινούπολη (IRCICA), Κωνσταντινούπολη 1987, σελ. 90, 91.
14. أصلان ابا، أوقطاي، فنون الترك وعماثرهم، ترجمة أحمد محمد عيسي، مركز الأبحاث والفنون والثقافة الإسلامية بإستانبول (إرسیکا)، إستانبول 1987م، ص.ص: 90، 91.

15. Αλ- Χαντάντ, *Ο ρυθμός τζαμιού με θόλο*, σελ 20

15. الحداد، طراز المسجد القبة، ص: 20.

16. Al. Sebaei, Amira Emad, Τα εναπομείναντα οθωμανικά τζαμιά στη Βουλγαρία, μια συγκριτική αρχαιολογική, αρχιτεκτονική και καλλιτεχνική μελέτη, διδακτορική διατριβή, αδημοσίευτη, Τμήμα Ισλαμικών Αρχαιοτήτων, Σχολή Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Καΐρου, 2015, σελ. 467, 468

16. السباعي، أميرة عماد، المساجد العثمانية الباقية في بلغاريا دراسة أثرية معمارية فنية مقارنة، رسالة دكتوراه، غير منشورة، قسم الآثار الإسلامية، كلية الآثار، جامعة القاهرة، 2015م، ص.ص: 467، 468.

17. Αλ- Χαντάντ, *Η Ισλαμική Αρχιτεκτονική στην Οθωμανική Ευρώπη*, σελ. 148

17. الحداد، العمارة الإسلامية في أوروبا العثمانية، ص: 148.

Η αρχιτεκτονική των υπόλοιπων οθωμανικών τζαμιών στην Αλβανία, 18. Abdel Mawjoud, Ahmed Kazem μια αρχαιολογική, αναλυτική και συγκριτική μελέτη, αδημοσίευτη μεταπτυχιακή διατριβή, Αρχαιολογική Σχολή, Πανεπιστήμιο Καΐρου, 2018, σελ. 406: 409.

18. عبد الموجود، أحمد كاظم إبراهيم، عمارة المساجد العثمانية الباقية في ألبانيا دراسة أثرية معمارية تحليلية مقارنة، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الآثار جامعة القاهرة، 2018م، ص:ص 406: 409.

19. Αλί, Αχμέντ Ρατζάμπ, *Ιστορία και αρχιτεκτονική των αρχαίων τζαμιών στην Ινδία*, Αιγυπτιακό Λιβανέζικο Σπίτι, πρώτη έκδοση, 1992, σελ 279- 281

19. علي، أحمد رجب، تاريخ وعمارة المساجد الأثرية في الهند، الدار المصرية اللبنانية، الطبعة الأولى، 1992م، ص 297 - 281.

Χάρτης Νομού Πέλλας (terra από Χρυσό συν-οδηγό)

Σχέδιο 1. Χάρτης Νομού Πέλλας

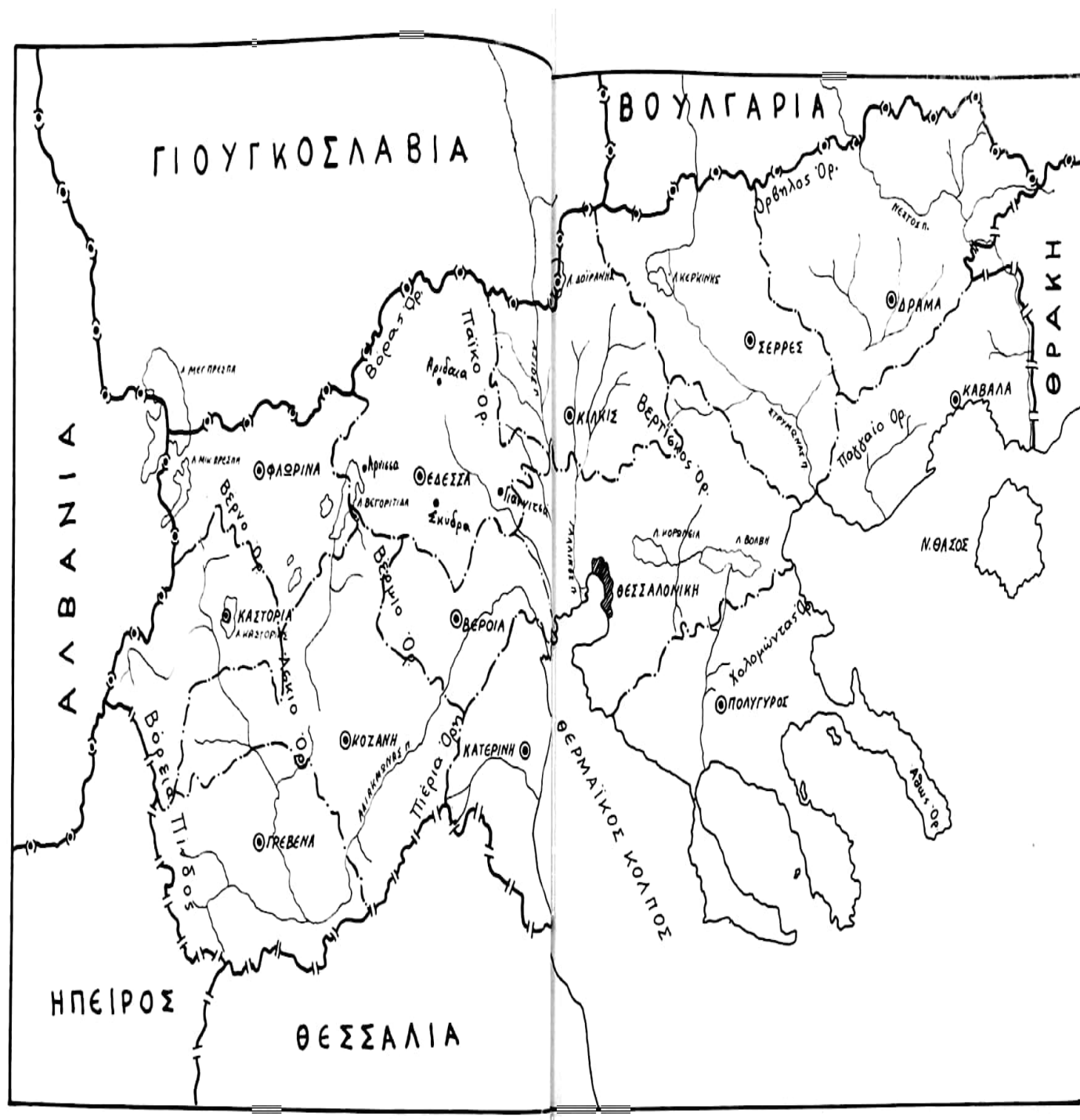
Έδεσσα,

https://users.sch.gr/ntinos_psilop/index.php?option=com_content&view=article&id=336:xartes-kentrikis-makedonias-pelas&catid=126:xartes-kentriki-makedonia&Itemid=376

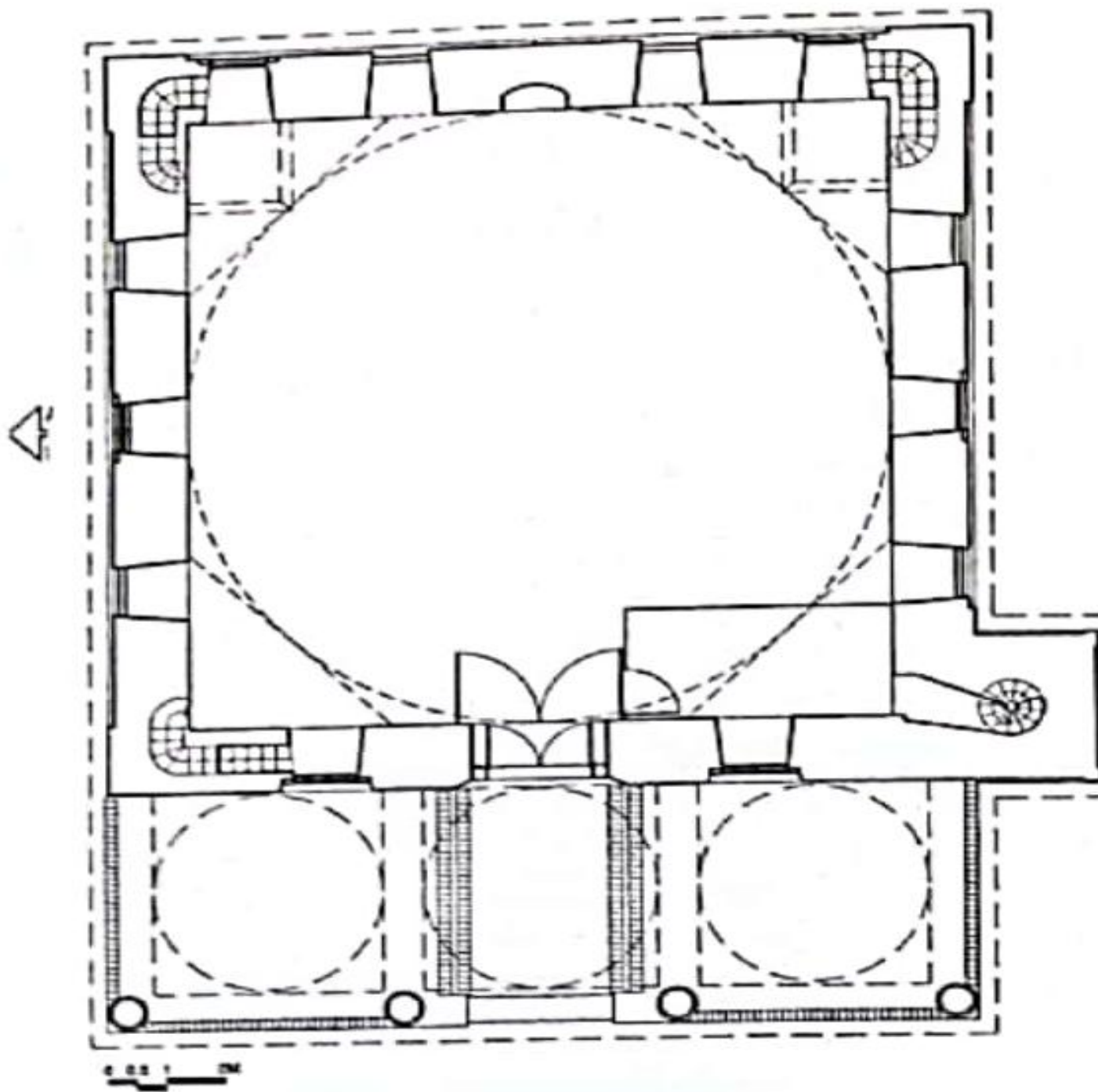
(πρόσβαση 30122023)

Σχέδιο 2. Χάρτης, στον οποίο δείχνονται τα όρια του καζά Βοδενών το έτος 1883. (Βλ. Χρ. Νεράντζη, *Ο Μακεδονικός Αγώνας*, τόμ. 1ος, σ. 129).

Σχέδιο. 3. Πολιτικός χάρτης Μακεδονίας

(Βλ.: Κωνσταντίνος Γ. Σταλίδης, *Η Έδεσσα στα χρόνια της Τουρκοκρατίας 14ος αι.-1912*).

Σχέδιο 4. Κάτοψη το Γενί Τζαμί (σχέδιο Άννα Ματσκάνη).

*Εικόνα 1. Κεντρική αγορά της Έδεσσα επί Τουρκοκρατίας
(Βλ: Παλιές ονομασίες, Καϊμακτσαλάν Πέλλα, Έδεσσα, Γιαννιτσά, οδοιπορικά
Βραχογραφίες).*

Εικόνα. 2. Σπίτια της Έδεσσας των χρόνων της Τουρκοκρατίας, κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπή (1611- 1682) υπάρχουν το έτος 1668 στην Έσεσσα 1060 σπίτια «... δίπατα, χτισμένα με πέτρα...».

(Βλ: Κωνσταντίνος Γ. Σταλίδης, Η Έδεσσα στα χρόνια της τουρκοκρατίας).

*Εικόνα 3. Η βορειοδυτική πρόσοψη και τον εξωτερικό προστώο του Γενί Τζαμιού
(Φωτογραφία από την ερευνήτρια)*

*Εικόνα 4. Η βορειοανατολική πρόσοψη του Γενί Τζαμιού
(Φωτογραφία από την ερευνήτρια)*

*Εικόνα 5. Η νοτιοανατολική πρόσοψη του Γενί Τζαμί
(Φωτογραφία από την ερευνήτρια)*

*Εικόνα 6. Η νοτιοδυτική πρόσοψη του Γενί Τζαμιού
(Φωτογραφία από την ερευνήτρια)*

*Εικόνα 7. Έδεσσα, Γενί Τζαμί, η αίθουσα προσευχής.
(Ελλάδα. Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, και την Εφορεία Αρχαιοτήτων
Πέλλας).*

*Εικόνα 8. Έδεσσα, Γενί Τζαμί, το μυχράμπ.
(Ελλάδα. Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, και την Εφορεία Αρχαιοτήτων
Πέλλας).*

Εικόνα 9. Έδεσσα, Γενί Τζαμί, διακόσμηση τρούλλου.

(Ελλάδα. Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, και την Εφορεία Αρχαιοτήτων Πέλλας).